

e-ISSN: 2148-0494

Dergiabant

Cilt/Volume: 10, Sayı/Issue: 2
(Kasım/November 2022)

Hadise Yaklaşımları Açısından Şeybânî'nin Ebû Hanîfe'ye Muhalefetinin Değerlendirilmesi: *el-Asl* Özelinde

**Evaluation of Shaybânî's Opposition to Abû Ḥanīfah in Terms of
Ḥadīth Approaches: Specific to *al-Asl***

Ramazan Doğanay

Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

Dr., Kutahya Dumlupınar University,
Faculty of Islamic Sciences, Department of Ḥadīth
Kutahya/Turkey

ramazan.doganay@dpu.edu.tr
orcid.org/0000-0002-5140-9709

Makale Bilgisi

Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 13 Ağustos 2022

Date Received: 13 August 2022

Kabul Tarihi: 25 Eylül 2022

Date Accepted: 25 September 2022

Yayın Tarihi: 30 Kasım 2022

Date Published: 30 November 2022

Yayın Sezonu: Güz

Publication Season: Autumn

<https://doi.org/10.33931/dergiabant.1161776>

İntihal/Plagiarism

Bu makale özel bir yazılımla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned with a special software and no plagiarism was detected.

Atıf/Cite as

Doğanay, Ramazan. "Hadise Yaklaşımları Açısından Şeybânî'nin Ebû Hanîfe'ye Muhalefetinin Değerlendirilmesi: el-Asl Özelinde". *Dergiabant* 10/2 (Kasım 2022), 490-513.
<https://doi.org/10.33931/dergiabant.1161776>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Bolu,
14030 Turkey. All rights reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant>

Hadise Yaklaşımları Açısından Şeybânî'nin Ebû Hanîfe'ye Muhalefetinin Değerlendirilmesi: *el-Asl* Özelinde*

Öz

Hicrî II. asır nesilden nesile tevârüs edilen birikimlerin üzerindeki tartışma ve tenkitlerin zirveye ulaştığı bir dönemdir. Bu dönemde pek çok âlim bir diğerini eleştirmiştir. Şüphesiz ulemanın birbirine muhalefetine bakıldığında bunda, metot ve birikim farklılığının önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Hatta bu dönemde hoca-talebe ilişkisine çok önem veren ve hoca merkezli fikhî faaliyet yürüten Ebû Hanîfe medresesinde dahi görüş ayrılıkları vukû bulmuştur. Meselâ Şeybânî, bazı meselelerde hocasına muhalefet etmiş ve konu hakkında kendi görüşünü ortaya koymuştur. Şeybânî'nin hocasıyla bazı konularda fikir ayrılığına düşmesinde hadisî diğer delillerle birlikte kullanımı noktasındaki birtakım metot farklılıklarının da etkisi vardır. Bu bağlamda Şeybânî'nin hadis sebebiyle hocasına muhalefetine bazı hususlar ön plana çıkmaktadır. O, haberlerin sıhhatinin tespiti hususunda ehl-i hadise yakın durmuş, haber-i vâhidi kıyâsa öncelemeyi bir ilke olarak benimseyerek zaman zaman hocasının hilafına birtakım tercihlerde bulunmuştur. Bu sebeple o, bazı konularda hadise yaklaşımı dolayısıyla hocasına muhalefet etmiştir. Söz konusu muhalefet Şeybânî'nin *el-Muvatta Rivâyeti* ve *el-Hucce* adlı eserlerinde görüldüğü gibi, Hanefî fikhının temel kaynağı olan *el-Asl*'da da mevcuttur. Şeybânî temel uğraş alanı olmasa da dönemin önde gelen muhaddislerinden hadis dinlemiş ve geniş bir hadis birikimi elde etmiştir. Bundan dolayı o, *el-Asl*'da bazı konularda hadisi kıyâs ve istihsân gibi delillere öncelemiştir. Tüm bunlar, hoca ile talebe arasında görüş ayrılığı yaşanmasının mümkün olduğunu ve Şeybânî'nin bazı konularda hocasına muhalefet etmesine rağmen onun usûlünü devam ettirdiğini göstermektedir. Bu çalışmada *el-Asl* adlı eseri çerçevesinde hadislerle yaklaşımları açısından Şeybânî'nin hocası Ebû Hanîfe'ye muhalefeti incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Muhalefet, Tenkit, Ebû Hanîfe, Şeybânî.

Evaluation of Shaybânî's Opposition to Abû Ḥanîfah in Terms of Ḥadīth

Approaches: Specific to *al-Asl*

Abstract

The second century after Hijra is a period in which the debates and criticisms on the accumulations inherited from generation to generation reach their peak. During this period, many scholars criticized one another. Undoubtedly, when we look at the opposition of the 'ulamā' to each other, it is seen that the difference in method and knowledge has an important effect. Even in the Abû Ḥanîfah madrasa, which gave great importance to the teacher-student relationship and carried out fiqh activities centered on the teacher, there were disagreements. For example, Shaybânî opposed his teacher on some issues and expressed his own opinion on the subject. Some methodological differences in the use of ḥadīth together with other evidences also have an effect on the disagreement of Shaybânî with his teacher on some issues. In this context, some issues come to the fore in Shaybânî's opposition to his teacher due to the ḥadīth. He stands close to the people of ḥadīth in terms of determining the authenticity of the khabars, and his approach to prioritizing khabar al-wāḥid to qiyās differs partially from his teacher. For this reason, he opposed his teacher due to his approach to khabars on some issues. The opposition in point is also present in *al-Asl*, the main source of Ḥanafî fiqh, as seen in Shaybânî's works *al-Muwaṭṭa'* and *al-Ḥujjah*. Although Shaybânî was not a ḥadīth scholar by profession, he listened to ḥadīths from the

* Bu makale, 19 Kasım 2021'de İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı'nın organizatörlüğünde İstanbul'da gerçekleştirilen *III. Hadis Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu*'nda sunulan ve özeti basılan tebliğin geliştirilmiş halidir.

leading ḥadīth scholars of the period and gained a wide accumulation of ḥadīths. For this reason, he prioritized ḥadīth over proofs such as qiyās and istiḥsān on some issues in *al-Asl*. All these show that it is possible to have a difference of opinion between the teacher and the student, and although Shaybānī opposed his teacher on some issues, he continued his method. In this study, Shaybānī's opposition to his teacher, Abū Ḥanīfah, is examined in terms of his approach to ḥadīths within the framework of *al-Asl*.

Keywords: Ḥadīth, Opposition, Criticism, Abū Ḥanīfah, Shaybānī.

Giriş

Bu makalenin konusu, hicrî II. asır fakîhlerinden Muhammed b. Hasan Şeybânî'nin¹ (ö. 189/805) Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) muhalefesinde hadisin rolünün tespitidir.² Hanefî fikhının müdevvini Şeybânî'nin eserleri, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini³ bize nakletmesi açısından son derece önemlidir. Şüphesiz onun telifâtı arasında ilk sırada gelen eseri, kalıcı kitabı *el-Asl*'dir. Mezkûr eser, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini yansıtmaya ve Şeybânî ile hocalarının ictihâd metotlarında takip ettikleri metodu yansıtmaya bakımından ayrı bir öneme sahiptir. *el-Asl* incelendiğinde Şeybânî'nin bazı konularda Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'tan (ö. 182/798), kimi meselelerde ise sadece Ebû Hanîfe'den farklı birtakım fikhî

¹ Şeybânî'nin hadisçiliğini müstakil olarak konu edinen üç değerli çalışma bulunmaktadır. Fakat bu araştırmalarda Şeybânî'nin Ebû Hanîfe'ye muhalefesinde hadisin rolü ve etkisi detaylı bir şekilde irdelenmemiştir. İlgili çalışmalar şunlardır: Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015); Sami Şahin, *Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin Hadis Kültüründeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999); Ramazan Doğanay, *Hadis Usulü Açısından Şeybani ile Şafii'nin Mukayesesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022); Bunların yanı sıra doğrudan makale konusuyula ilgili olmasa da Ebû Hanîfe, Mâlik, Ebû Yûsuf, Şeybânî ve Şâfiî gibi hicrî II. asır âlimlerinin sünnet anlayışlarını konu edinen bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bk. Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek: Fikhî Hadîsler Bağlamında Bir İnceleme* (Ankara: Otto, 2015); İshak Emin Aktepe, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010); Mansur Koçinkağ, *Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018).

² Debûsî (ö. 430/1039) *Te'sîsu'n-nazar* adlı eserini sekiz ana başlığa ayırmış, bu bölümlerden birini de Şeybânî'nin Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a muhalefet ettiği bazı konulara tahsis etmiştir. Fakat burada Şeybânî'nin hadis sebebiyle hocasına muhalefet ettiği konulardan ziyade, genel kuralla (el-asl) ilgili olan birtakım örneklerde vukû bulan ihtilâflar yer almaktadır. Bk. Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer, *Te'sîzü'n-nazar ve yelîhi Risâletu'l-İmâm Ebi'l-Hasen el-Kerhî fi'l-usûl*, thk. Mustafâ Muhammed el-Kabbânî ed-Dîmeşkî (Beyrut: Dâru İbn Zeydün), 59-62; Çalışmamızla ilgili bir diğer araştırma ise Adem Türk tarafından yapılan "Muhammed Şeybânî'nin Muvatta'da Mâlik'e Yönelttiği Tenkidler" isimli yüksek lisans tezidir. Türk'ün çalışmasının son 25 sayfasında, tezin başlığında belirtilen husus maddeler halinde ele alınmış, Şeybânî'nin âsârı kıyâsa takdim ettiği, *el-Muvatta* özelinde kısmen incelenmiştir. Bk. Adem Türk, *Muhammed Şeybânî'nin Muvatta'da Mâlik'e Yönelttiği Tenkidler* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Kezâ *Muvatta* çerçevesinde konumuzla ilgili yapılan bir diğer çalışma ise Muhammed Hüsnü Çiftçi'ye aittir. Çiftçi, makalesinde İmam Muhammed'in, Ebû Hanîfe'nin hilâfına tercih etmiş olduğu on altı meseleyi incelemiştir. Fakat Çiftçi'nin çalışması da genel olarak Şeybânî'nin herhangi bir gerekçeyle hocasının hilâfına tercih ettiği 16 konunun değerlendirilmesine yöneliktir. Bk. Muhammed, Hüsnü Çiftçi, "İmam Muhammed'in el-Muvatta'da Ebû Hanîfe'nin Hilafına Tercih Ettiği Görüşler", *Dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 7/14, (Güz 2019), 593-615.

³ Ebû Hanîfe ve Hanefî mezhebinin usûl anlayışı ve hadis tenkidi hakkında bk. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012); Metin Yiğit, *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013); Mehmet Özşenel, *Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018); Mehmet Boynukalın, *Hanefî Fıkıh ve Usulünün Doğuşu - Şeybânî'nin el-Asl Adlı Eserinin Tanıtım ve Tahlihi* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020); Mutlu Gül, *Hanefî Usulünde Hadis Tenkidi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018); Adnan Hoyladı, *Hanefî Mezhebinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022).

neticelere ulaştığı görülmektedir. Nitekim Şeybânî kendisi de *el-Asl*'ın başında “Ben Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve kendimin görüşünü size beyan ettim. Hakkında bir görüş ayrılığı zikredilmeyen ise her üçümüzün görüşüdür”⁴ diyerek bu vakıya işaret etmiştir.

Makalenin sadece Şeybânî'nin Ebî Hanîfe'ye muhalefesinde hadisin etkisiyle sınırlandırılmasının nedeni, muhalefetin birçok nedeninin bulunmasıyla ilgilidir. Burada ilk olarak dikkat çeken husus, hadislerle yaklaşımlarıdır. Şeybânî'nin bazı hususlarda hocası Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmesinin birçok gerekçesi bulunmaktadır. Bunların başında kıyâsta ihtilaf edilmesi, kıyâs-istihsân ve kıyâs-hadis ilişkisi noktasında yaşanan görüş ayrılıkları ve örfe dayalı birtakım hususlarda vukû bulan ihtilaflar gelmektedir. İleride detaylı bir şekilde tetkik edileceği üzere Şeybânî'nin Ebû Hanîfe'ye hadis sebebiyle muhalefet ettiği yerlerde iki husus ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Şeybânî, hadisin sıhhat tespiti hususunda muhaddislerin yöntemini ihmâl etmemiş olması, diğeri ise haber-i vâhid ile kıyâs ve nazarın teâruz etmesi durumunda haber-i vâhidi tercih etmiş olmasıdır. Şeybânî'nin hocasına muhalefesinde hadisin rolünü mevzû edinen çalışmada öncelikle Şeybânî'nin hadisçiliğine değinilecek ve onun hocası Ebû Hanîfe'ye muhalefetinin sınırı üzerinde kısaca durulacaktır. Daha sonra *el-Asl* adlı furû eserinde Şeybânî'nin hadis sebebiyle sarahaten Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettiği konular tespit edilecek ve bu muhalefeti değerlendirilecektir.

1. Şeybânî'nin Hadisçiliği

Hadis münekkitlerinin Şeybânî hakkındaki kanaatlerine bakıldığında bazıları onu cerh ederken kimileri ise tadîl etmişlerdir. Nitekim İbn Maîn (ö. 233/848) onun hakkında “leyse bi şey”,⁵ Nesâî (ö. 303/915) hıfzına yönelik “leyyin”⁶ ifadelerini kullanırken İbn Adî (ö. 365/976) ise uzmanlık alanının hadis olmadığını ifade ederek zımnem eleştirmiştir.⁷ Bunlara mukabil, Dârekutnî (ö. 385/995), Şeybânî'nin hâfız olduğunu belirtmiş,⁸ Ebû Davûd (ö. 275/889) terki hak etmediğini söylemiş ve Zehebî (ö. 748/1348) onun Mâlik'ten rivâyetlerinde sağlam olduğunu vurgulamıştır.⁹ Şeybânî'nin ölüm haberini alan İbn Maîn “Fıkhın gülü vefât etti” diyerek¹⁰ üzüntüsünü dile getirmiştir. Görüldüğü üzere Şeybânî hakkında müspet kanaatlerin yanı sıra bazı cerh ifadeleri de bulunmaktadır. Fakat bu

⁴ Şeybânî, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 1/5.

⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn (Rivâyetu'd-Dûri)*, thk. Nûr Seyf Ahmed Muhammed (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1979), 3/364.

⁶ Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, thk. Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1971), 5/121.

⁷ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, 5/121-122.

⁸ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, 5/121.

⁹ Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963), 3/513; Şeybânî hakkındaki müspet ve menfî ifadelerin değerlendirmesi için ayrıca bk. Özşenel, *Hadis-Rey*, 175-177.

¹⁰ Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah, *Tâcü't-terâcim* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 241; Ulemâ tarafından Şeybânî'ye yöneltilen bazı övgüler için bk. el-Hüseyn b. Ali b. Muhammed Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi* (Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1985), 129; Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi teracimi'l-Hanefiyye me't-Ta'likatü's-seniyye ale'l-Fevâidi'l-behiyye* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife), 163; Muhammed Zâhid Kevserî, *Hüsnü't-tekdâfi fi sîreti'l-İmâm Ebî Yûsuf el-Kâdî ve Bülûgu'l-emânî fi sîreti'l-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî* (Amman : Dâru'l-Feth, 2016), 54-55.

hususla ehl-i reye karşı mevcut olan ön yargılar da dikkate alındığında Şeybânî'nin bu tenkitleri hak etmediği görülmektedir.

Öte yandan Şeybânî'nin eserleri onun hadisçiliği hakkında birer kanıt niteliindedir. Nitekim o, Mâlik'ten (ö. 179/795) *Muvatta'*¹¹ dinlemek için Medîne'ye rihle yapmıştır.¹² Böylelikle Şeybânî, *Muvatta'* Mâlik'ten dinleme fırsatı bulmuş ve *Muvatta'*ın meşhur râvîlerinden biri olmuştur. Nitekim Şeybânî 700 küsur hadisi Mâlik'ten semâ ettiğini belirtmiştir.¹³ Onun *el-Hucce alâ ehli'l-Medîne* adlı eseri de bu ilmî yolculuğun bir meyvesidir.¹⁴ Her iki eser hadis ilmi açısından son derece önemlidir. Zira Şeybânî salt bir *Muvatta* râvîsi olmaktan öte, birçok konuda tasarrufta bulunarak Irâkluların ihticâc ettiği hadisleri de *Muvatta* rivâyetine ekleyen bir âlim olarak karşımıza çıkmaktadır. Kezâ *el-Hucce*'de kendilerini "ehlü'l-âsâr" olarak gören Medînelilerin iddialarını, kendi uygulamaları üzerinden çürütmeye çalışmıştır.¹⁵ O, *el-Hucce*'de bir sünnet savunucusu olarak karşımıza çıkmakta ve re'y,¹⁶ amel¹⁷ ve sedd-i zerâi¹⁸ gibi gerekçelerle sünnetin terk edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır.

Bunlar dışında Şeybânî'nin hadis ilmi açısından son derece kıymetli olan diğer iki eseri ise *el-Âsâr* ve *el-Asl*'dir. O, *el-Âsâr*'da, Irâkluların fikhî faaliyetlerine medâr teşkil eden bazı rivâyetleri bir araya getirmiştir. Eserde toplam 913 hadis yer almakta, bu rivâyetlerin büyük kısmı Ebû Hanîfe'den, 26'sı ise 17 muhtelif hoca kanalıyla gelmektedir.¹⁹ Bu eser, bir nevi Ebû Hanîfe ve ashâbının hadislerle amel etmedikleri veya rivâyetleri rahatlıkla göz ardı edebildikleri şeklindeki önyargıları yok etmek amacıyla telif edilmiştir. Burada Şeybânî, başta hocası Ebû Hanîfe olmak birçok hocadan semâ etmiş olduğu ve daha çok kendi bölgesinde şöhret bulan rivâyetleri bir araya getirmiştir. Rivâyetlerin büyük kısmı Ebû Hanîfe'ye ait olduğu için aslında eserin de ona ait olduğu söylenebilir.

Kezâ *el-Asl* adındaki furû-i fikh eseri de hadis ilmi açısından son derece önemlidir. Şeybânî *el-Asl*'da 120 civarında hocadan hadis rivâyet etmiştir. Tespitlerimize göre *el-Asl*'da

¹¹ Şâfiî (ö. 204/820), *Muvatta'*a her baktığında anlayışının daha da arttığını ve yeryüzünde Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*ından daha faydalı bir kitabın bulunmadığını ifade etmiştir. Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Mısır: Dâru's-Seâde, 1974), 9/70; Şâfiî'nin öğrencisi Harmele b. Yahyâ'nın (ö. 243/858) bildirdiğine göre Şâfiî, hiçbir kimseyi Mâlik'e denk görmezdi. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *Âdâbu's-Şâfiî ve menâkibuhu*, thk. Abdülganî Abdülhâlik (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 153; Abdülganî ed-Dakr, *el-İmâm eş-Şâfiî: fakîhü's-sünneti'l-ekber* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2005), 82.

¹² Kevserî, *Bülûgu'l-emânî*, 44.

¹³ Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 237; İzzuddîn Hüseyin eş-Şeyh, *el-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî : muhaddisen ve fakîhen* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 56.

¹⁴ Muhammed Dusûkî, *el-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî ve eseruhu fi'l-fikhi'l-islâmî* (Devha-Katar: Dâru's-Sekâfe, 1987), 82.

¹⁵ Meselâ Şeybânî bu hususta şu tenkidi yöneltmektedir: "Onlar kendi rivâyetlerini açıkça terk ettikleri halde nasıl ashâbu'l-âsâr (hadisle amel edenler) oluyorlar!". Şeybânî, *Kitâbu'l-hucce alâ Ehli'l-Medîne*, thk. Mehdî Hasan el-Keylânî el-Kâdirî (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 2006), 1/150-151.

¹⁶ Şeybânî, sünnet ve âsârın bulunması halinde kıyâs ve nazar gibi delillere ihtiyaç kalmadığını vurgulamıştır. Şeybânî, *Hucce*, 1/206.

¹⁷ Bazı örnekler için bk. Şeybânî, *Hucce*, 1/493-495, 519, 668.

¹⁸ Bazı misâller için bk. Şeybânî, *Hucce*, 1/674, 680, 736.

¹⁹ Yorulmaz ise bu sayıyı 23 olarak kaydetmektedir. Bk. Nilüfer Kalkan Yorulmaz, *Ehl-i Rey'in Rivayet Anlayışı (İmâm Muhammed'in Kitâbu'l-Âsâr'ı Örneği)* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2018), 23.

mükerrerleriyle birlikte 1957 rivâyet yer almaktadır. Bu itibarla bazı araştırmacılar, *el-Asl*'daki rivayetlerin toplanması halinde hacim bakımından *el-Âsâr*'ı geride bırakacağını ifade etmiştir.²⁰ Ayrıca Şeybânî *el-Asl*'da birçok meselede sünnet muvafık hareket etmeyi övmüş,²¹ verdiği hükmün dayanağının hadis olduğunu özellikle vurgulamıştır.²²

Hülâsa, Şeybânî'nin hadis alanındaki yetkinliği gerek ulemanın onun hakkındaki kanaatlerinden gerekse kendi eserlerinden görülmesine rağmen bazı hadis münekkitlerince cerh edilmiş veya meslekten hadisçi olmaması sebebiyle hakkında olumsuz kanaat beyan edilmiştir. Bu kanaatin başlıca sebebinin ise ehl-i re'ye karşı gelişen önyargılar olduğu dikkat çekmektedir.²³ Bu itibarla Şeybânî hakkında nakledilen bazı tenkitler bir yana bırakılırsa o, birçok hadis münekkidi tarafından sika kabul edilmiştir. Onun zikri geçen eserleri de buna birer şahittir.

2. Şeybânî ile Ebû Hanîfe Özelinde Hoca-Talebe Münasebetinde Muhalefetin Yeri

Allah Resûlü'nün vefatından itibaren sahabîler arasında birtakım fikhî ihtilaflar meydana gelmiştir. Bu ihtilâflar bir sonraki nesil olan tâbiîn tabakasında daha da artmış, bunu neticesinde Hicâz ve Irâk yaklaşımı şeklinde iki grup ön plana çıkmıştır. Her ne kadar bunlar dışında Basra, Şâm, Mısır ve Yemen²⁴ gibi başka ilim merkezleri bulunsun da zamanla Hicâz ve Irâk yaklaşımları baskın gelmiş²⁵ ve mensupları tarafından devamı sağlanmıştır. Aslında her şehrin bazı alanlarda uzmanlaştığı görülmektedir. Meselâ Irâk bölgesi fikh ve rey alanında uzmanlaşırken²⁶ Hicâz bölgesi hadis ve âsâr sahasında ihtisaslaşmıştır.²⁷ İlerleyen süreçte coğrafi nispet yerini rey ve hadis kavramlarına bırakarak ehl-i rey ve ehl-i hadis kavramları ortaya çıkmış ve daha etkin kullanılmıştır. Hicrî II. asırda ehl-i rey in öncüsü olarak Ebû Hanîfe, ehl-i hadisin mümessili olarak ise Mâlik görülmüştür.²⁸

Zikredilen yaklaşımlar arasında birçok görüş ayrılığı yaşanmış ve büyük bir literatürün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Farklı yaklaşımlar arasında ihtilâf olduğu gibi zaman zaman aynı geleneğe sahip kimseler arasında da görüş ayrılığı yaşanmıştır. Hanefî geleneğinde hoca-talebe ilişkisi ve hocaya saygı son derece önemlidir. Zira fikhî bilgi üretme sürecinde hocanın metodu ve birikimi vazgeçilmezdir. Meselâ Şeybânî *el-Asl*'da meselelerin

²⁰ Muhammed Eyyûb er-Reşîdî, *el-Cem' beyne'l-âsâr mimma ittefeka 'alâ rivâyetihi Ebû Yûsuf el-Kâdî ve Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî an Ebî Hanîfe el-Îmâm er-Rabbânî* (Karaçi: Zam Zam Publishers [Zemzem li'n-Neşr], 2005), 118.

²¹ Meselâ bk. Şeybânî, *el-Asl*, 1/18, 36, 115.

²² Bu hususta bazı örnekler için bk. Şeybânî, *el-Asl*, 1/131, 182, 231, 257, 274, 342.

²³ Ehl-i re'yin ircâ ve Cehmîlik gerekçesiyle tenkid edilmeleri hakkında bk. Özşenel, *Hadis-Rey*, 174-175; Hüseyin Kahraman, *Hadis İlminde Bir Cerh Terimi Olarak İrcâ ve Mürcî Râvîler* (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 99-100.

²⁴ Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, thk. Ahmed ez-Za'bî (Beirut: Dâru'l-Kalem, t.y.), 480.

²⁵ Özşenel, *Hadis-Rey*, 110.

²⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin Beyhakî, *Menâkibu's-Şâfi*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr (Kâhire: Mektebetü Dâri't-Turâs, 1970), 1/170.

²⁷ Muhammed Ebû Zehra, *Mâlik: hayâtuhu ve asruhu-ârâuhu ve fikhuhu* (y. y.: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye li't-Tibâa, t.y.), 156.

²⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 484.

çoğunda Ebû Hanîfe'nin görüşünü asıl olarak vermiştir.²⁹ Muhalefet etse dahi önce hocasının görüşüne yer vermiştir. Her ne kadar bu gelenekte hoca müstesnâ bir konumda olsa da eleştiri kültürünün de önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Hatta bu ihtilâf ve tenkitler Hanefî mezhebinin kurucu imâmları arasında dahi bulunmaktadır. Bunun en mümtaz örneklerinden biri Şeybânî'dir. Nitekim o birçok meselede hocasına aykırı birtakım fikhî sonuçlara ulaşmıştır. Hocaya muhalefet edebilme veya farklı bir fikhî neticeye ulaşmanın son derece doğal olduğu ve karşı tarafın da bunu büyük bir olgunlukla karşıladığı görülmektedir. Daha önce zikredildiği üzere Şeybânî'nin *el-Asl*'in girişinde "Ben Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve kendimin görüşünü size beyan ettim. Hakkında bir görüş ayrılığı zikredilmeyen ise her üçümüzün görüşüdür"³⁰ şeklindeki vurgusu, aslında rey yaklaşımına mensup imâmlar arasında fikhî ihtilâfların son derece olağan olduğuna işaret etmektedir.

Şeybânî, bir ehl-i rey âlimi olarak hadislerin sıhhat tespitine ve nasların anlaşılmasında lafzın zâhirî manasına ihtimam göstermiştir. Bu açıdan o, Ebû Hanîfe'nin metodundan zaman zaman ayrılmış, ehl-i reyî ehl-i hadise yaklaştırmıştır.³¹ Şeybânî'nin bu yönünün gelişmesinde özellikle Mâlik b. Enes ile Süfyân b. Uyeyne'nin etkisi olduğu görülmektedir. Zirâ Şeybânî'nin Medîne yolculuğunda bulunduğu zaman Medîne'nin ilmi birikimi Mâlik'te, Mekke'ninki ise Süfyân'da toplanmıştı.³² Şeybânî onlar aracılığıyla Hicâz'ın ilmi birikimine muttali olmuştur. Bu hadis birikimi Şeybânî'nin hocası Ebû Hanîfe'den zaman zaman ayrılmasına imkân vermiştir. Meselâ o, *el-Asl*'da haber-i vâhid mevzusuna değinmiş, tek kişinin bildirdiği haberin kabul edileceğini, fakat râvînin sika olması gerektiğini belirtmiş, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ile Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hadis rivâyetinde bulunan kişilerden şâhid getirmelerini istemeleri, Hz. Ali'nin de yemin ettirmesi şeklindeki uygulamaların ihtiyât kabilinden olduğunu kaydetmiştir. Şeybânî'ye göre şayet karşı taraf şâhid getirmeseydi de Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer onların rivâyetini kabul edecekti.³³ Şeybânî'nin haber-i vâhid hususunda vazetmiş olduğu bu prensipler, ondan sonra *er-Risâle* adlı eserinde -ilâve örneklerle birlikte- Şâfiî tarafından tekrar edilmiştir.³⁴

Şeybânî'nin, sünnet ve haber-i vâhide yaklaşımına bakıldığında Ebû Hanîfe'den kısmen ayrıldığı görülmektedir. Ebû Hanîfe her ne kadar bir mesele hakkında vârid olan merfû hadisi zaman zaman öncelese³⁵ de konuya dair gelen hadisi, kimi zaman şâz olarak değerlendirmiş³⁶ veya merfû hadisi sahabenin tatbikatı üzerinden yorumlamaya çalışmıştır. Buna mukabil Şeybânî'nin ise birçok yerde sünnet ve âsârı, kıyâs ve nazara takdim ettiği görülmektedir. Meselâ Şeybânî, ehlü'l-âsâr olarak bilinen ehl-i Medîne'nin bazı konularda kendi rivâyet ettikleri bazı hadislerle amel etmediklerini söyleyerek tenkid

²⁹ Meselâ bk. Şeybânî, *el-Asl*, 12/5-6.

³⁰ Şeybânî, *el-Asl*, 1/5.

³¹ Bk. Özşenel, *Hadis-Rey*, 172-173.

³² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 9/93.

³³ Şeybânî, *el-Asl*, 2/248-249.

³⁴ Detaylı bilgi için bk. Doğanay, *Hadis Usulü Açısından Şeybani ile Şafii'nin Mukayesesi*, 210-220.

³⁵ Meselâ bk. Şeybânî, *el-Asl*, 3/273.

³⁶ Meselâ bk. Şeybânî, *el-Asl*, 1/366-367.

etmiştir.³⁷ Kezâ Şeybânî, âsâr varken reye başvurulmasına da şiddetle karşı çıkmıştır.³⁸ Şeybânî, her ne kadar hadis-sünnet vurgusu yapsa da genel olarak Ebû Hanîfe'nin vazettiği usûlü takip ettiği için ehl-i reyden sayılmıştır. Bu bağlamda Şâfiî de Şeybânî'nin hadise yaklaşımı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Şâfiî, *el-Ümm*'de Şeybânî'ye göre bir kimsenin dini bir konuda konuşabilmesi için Kitâb, sünnet, icmâ veya bunlardan birine kıyâs yapmaya başvurmaya gerektiğini kaydetmiştir.³⁹ Kezâ Şâfiî, Şeybânî ile vukû bulan bir tartışmasında, Hz. Peygamber'den sâbit olan bir hadisin yanında başka bir kimsenin görüşünün bir değer ifade etmediği hususunda Şeybânî'yle hemfikir olduğunu belirtmiştir.⁴⁰ Bu bakımdan Şeybânî, gerek merfû hadisi, diğer rivâyet türlerine incelemesi gerekse haber-i vâhidi kıyâs ve nazar gibi delillere takdim etmesi bakımından ehl-i hadisin metodundan etkilenmiştir.

Şeybânî, her ne kadar bazı konularda Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmiş olsa da onun çizgisini takip ettiği için görüşleri mezhep içi ictihâd farklılığı olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda şu kaydedilmelidir ki Şeybânî, diğer kurucu mezhep imâmları gibi fikhî faaliyet sürdürmüştür. Ancak o, Ebû Hanîfe'ye intisâbı bir kenara bırakmadığı için kurucu imâm olarak görülemez. Çünkü dinî bilginin elde edilmesi için bir usûl vazeden kişi Ebû Hanîfe'dir.⁴¹ Şeybânî'nin Ebû Hanîfe'ye intisâbı, onun tüm görüşlerini kabul etme anlamına gelmeyeceği gibi, ona muhalefetine de engel teşkil etmemektedir. Bu açıdan bakıldığında Şeybânî'nin bazı konularda Ebû Hanîfe'yle görüş ayrılığına düşmüş olması mezheplerin durağan bir yapıya sahip olmadığını göstermesi bakımından da önemlidir.⁴²

3. Şeybânî'nin Hadis Sebebiyle Ebû Hanîfe'ye Muhalefet Ettiği Konular

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *el-As'*da Şeybânî'nin açıkça Ebû Hanîfe'ye hadis sebebiyle muhalefet ettiği konular şunlardır:

1. Eti yenen hayvanların idrarlarının kuyu suyuna karışması: Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf, eti yenen hayvanların idrarları kuyu suyuna karışırsa kuyu suyunun tamamının çıkarılacağı görüşünderken, Şeybânî ise suyun üç özelliği olan rengi, tadı veya kokusundan herhangi biri değişmediği müddetçe fâsid olmayacağı ve kuyunun suyunun boşaltılmayacağı görüşündedir. Buna delil olarak da Hz. Peygamber'in deve idrar ve sütlerinin içilmesini emrettiğini ifade eden hadise⁴³ dikkat çekerek şu yorumu yapmıştır:

³⁷ Şeybânî, *el-Hucce*, 1/710-711; Bu hususta ayrıca bk. Türk, *Muhammed Şeybânî'nin Muvatta'da Mâlik'e Yönelttiği Tenkidler*, 105-109.

³⁸ Şeybânî, *el-Hucce*, 1/190; 2/238.

³⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rıf'at Fevzî Abdulmuttalib. (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011), 2/143.

⁴⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, 4/447.

⁴¹ Osman Bayder, *Kurucu İmama Muhalefetin İmkan ve Sınırı -Hanefî Mezhebi Örneği-* (Ankara: Maarif Mektepleri, 2018), 74.

⁴² Osman Bayder, *Kurucu İmama Muhalefet*, 207.

⁴³ Buhârî, *es-Sahîh (Mevsuâtü'l-Hadisi's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte)*, nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlü's-Şeyh (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008), Vudû', 66; Zekât, 68; Cihâd, 152; Megâzi, 37; Tefsîr, 5; Tıb, 5, 6, 29, Muhâribûn min ehli'l-kufri ve'r-ridde, 15-18; Diyât, 22; Müslim, *es-Sahîh (Mevsuâtü'l-Hadisi's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte)*, nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlü's-Şeyh (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008), Kasâme, 9(4353)-12(4356); Ebû Davûd, *es-Sünen (Mevsuâtü'l-Hadisi's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte)*, nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlü's-Şeyh (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008), Hudûd, 3; Tirmizî, *es-Sünen (Mevsuâtü'l-Hadisi's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte)*, nşr. Sâlih b. Abdilazîz b.

“Şayet pis olsaydı içilmesini emretmezdi”.⁴⁴ Serahsî (ö. 483/1090) de imâmlar arasındaki mezkûr görüş ayrılığına değinmiş, İmam Muhammed zamanında Hicâz bölgesinde deve idrarlarının satıldığını kaydetmiş ve Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'un delilini zikretmiştir.⁴⁵ Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf “İdrardan sakının. Çünkü kabir azabının çoğu ondandır”⁴⁶ hadisiyle ihticâc etmişlerdir.⁴⁷ Serahsî'nin nakletmiş olduğu bu bilgiden de anlaşıldığı üzere Şeybânî, Hicâz bölgesine gerçekleştirmiş olduğu ilmî seyahatlerde bu âdeti yakından görmüş ve mezkûr hadisi tercih etmiştir.⁴⁸ Şâfiî ise zaruret halinde bazı harâmların ölçülü bir şekilde yenilmesinin câiz olduğunu belirttikten sonra Şeybânî'nin esas aldığı hadisi zikretmiş ve bedevî Ureynîlerin sağlıklarına kavuşmaları için buna ihtiyaç duyduklarını kaydetmiştir.⁴⁹

2. Teyemmümlü bir kimsenin abdestlilere imamlık yapması: Ebû Hanîfe, teyemmümlü birisinin abdestlilere imametini caiz görürken Şeybânî ise buna cevaz vermemiş ve bunun Ali b. Ebî Tâlib'in (ö. 40/661) görüşü olduğunu söyleyerek mevkûf hadisi⁵⁰ delil getirmiştir.⁵¹ Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ise bu hususta İbn Abbâs'ın görüşünü tercih etmişlerdir.⁵²

3. Bir kimsenin sabah namazının ikinci rekatında teşehhüd miktarınca oturduğu esnada güneşin doğması hâli: Ebû Hanîfe bu kişinin namazını fâsid görürken, Ebû Yûsuf ile Şeybânî, bu namazı tâm olarak edâ edildiği görüşüne varmışlardır.⁵³ Bu hususta Şeybânî, “Kim güneş batmadan önce ikindi namazının bir rekatına yetişirse namaza yetişmiş olur, kim de sabah namazının bir rekatına yetişirse sabah namazına yetişmiş olur”⁵⁴ hadisiyle amel etmiş ve güneşin batış ve doğuşu esnasında namaz kılmayı yasaklayan hadislerdeki⁵⁵ nehyin nâfile namaza yönelik olduğu kanaatine varmıştır.

4. İstiskâ namazının kılınışı: Ebû Hanîfe istiskâ namazı hakkında sadece dikkate alınmayacak şâz bir hadisin vârid olduğunu, Hz. Ömer'in de da minberde yağmur duasında bulunduğunu delil getirerek böyle bir namazın mevcut olmadığı görüşündedir. Şeybânî bu görüşün Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu, kendi görüşüne göre ise imamın, bayram namazı gibi istiskâ namazı kıldıracağı görüşündedir. Buna delil olarak ise Hz. Peygamber⁵⁶ ve İbn

Muhammed b. İbrâhîm Âlü's-Şeyh (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008), Et'ime, 38; Tıb, 6; Nesâî, *es-Sünen (Mevsuâtü'l-Hadisî's-Şerîf: el-Kütübü's-Sitte)*, nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlü's-Şeyh (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008), Tahâret, 191; Muhârabe, 7- 9; İbn Mâce, *es-Sünen (Mevsuâtü'l-Hadisî's-Şerîf: el-Kütübü's-Sitte)*, nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlü's-Şeyh (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008), Hudûd, 19; Tıb, 30.

⁴⁴ Şeybânî, *el-Asl*, 1/57.

⁴⁵ Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 1/53-54.

⁴⁶ Buhârî, *el-Vudû*, 55, 56; *el-Cenâiz*, 81; İbn Mâce, *Tahâret*, 26.

⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/54.

⁴⁸ Şeybânî, *el-Âsâr*'da hayvanların idrârlarına dair bir bâb açmıştır. Bk. *el-Âsâr*, thk. Hâlid el-Avvâd (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2011), 1/67-69.

⁴⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 3/653.

⁵⁰ Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr el-Himyerî el-Yemânî es-San'anî, *el-Musanef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, (Hindistan: el-Meclisu'l-İlmî, 1982), 2/352.

⁵¹ Şeybânî, *el-Asl*, 1/106; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/111.

⁵² Serahsî, *el-Mebsût*, 1/111.

⁵³ Şeybânî, *el-Asl*, 1/219.

⁵⁴ Buhârî, *Mevâkıt*, 28; Müslim, *Mesâcid*, 165.

⁵⁵ Müslim, *Salâtu'l-musâfirîn*, 289, 290.

⁵⁶ Bk. Buhârî, *Ebvâbu'l-istiskâ*, 1, 4, 15, 16, 17, 18, 19; Nesâî, *el-İstiskâ*, 6.

Abbâs'tan (ö. 68/687) gelen⁵⁷ hadisleri zikretmiştir. Şeybânî bu hususta sünnet ve âsâr-ı ma'rûfeye ittibâ edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.⁵⁸ Şeybânî, *el-Hucce*'de "bâbu'l-istiskâ" şeklinde başlık açmış, İbrâhîm en-Nehâî ve Ebû Hanîfe'nin, istiskâ hususunda cemaatle veya münferid olarak herhangi bir namazın bulunmadığı, sadece dua edildiği görüşünde olduklarını söylemiş, ardından da ehl-i Medîne'nin görüşüne yer vermiş ve ehl-i Medîne'nin görüşünü destekleyen âsâr bulunduğu için onların kavlini, İbrâhîm ile Ebû Hanîfe'nin görüşünden daha iyi olduğunu vurgulamıştır.⁵⁹ Şâfiî ise istiskâ namazında kırâatin nasıl olacağı meselesinde Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer zamanında istiskâ namazında kırâatin cehrî yapıldığını kaydetmiştir.⁶⁰ Bu da Şâfiî'nin Şeybânî gibi istiskâ namazını kabul ettiğini göstermektedir.⁶¹

5. Ganimetten atlı ve yayaya verilecek miktar: Ebû Hanîfe, Hz. Ömer'in görüşüne dayanarak atlıya iki, piyadeye bir hisse verileceği görüşünderken, Ebû Yûsuf ile Şeybânî ise binekliye üç, yayaya bir sehim verileceğini, üçte ikisinin ata, bir hissenin de at sahibine ait olduğu görüşündedirler.⁶² Şeybânî ile Ebû Yûsuf bu hususta Hz. Peygamber'in ata iki pay, sahibine de bir pay tahsis ettiğini bildiren hadisle⁶³ amel etmiş, Ebû Hanîfe ise Hz. Peygamber'in süvariye toplamda iki pay verdiğini, bir hissenin ata, birinin de sahibine ait olduğunu bildiren hadisi tercih etmiştir. Bu hususta Ebû Yûsuf ile Şeybânî, Şâm ve Hicâz ulemasının görüşlerini benimsemiştir.⁶⁴

6. Zinet takmayacağına yemin eden bir kadının inci gerdanı takması: Ebû Hanîfe'ye göre lü'lü (inci gerdanı) zinet kapsamına girmezken, Ebû Yûsuf ile Şeybânî, kendilerine ulaşan rivâyete göre⁶⁵ inci gerdanın da zinet kapsamında değerlendirilmesi gerektiği görüşündedirler.⁶⁶ Serahsî, Ebû Hanîfe'nin zamanında insanların inciye tek başına kullanmayıp onu altın ve gümüşle süsleyerek kullanmalarından hareketle onu zinet kapsamında değerlendirmedini, Ebû Yûsuf ile Şeybânî'ye göre ise inci gerdanın da zinet kapsamına girdiğini kaydetmiş ve onların kavlinin, kendi bölgesini uygulamasında daha uygun olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷

⁵⁷ Bk. Ebû Dâvud, Kitâbu salâti'l-istiskâ, 1; Tirmizî, *Ebvâbu's-sefer*, 43.

⁵⁸ Şeybânî, *el-Asl*, 1/366-367.

⁵⁹ Şeybânî, *el-Hucce*, 1/216-217; Şeybânî'nin istiskâ namazı hususunda Ebû Hanîfe'ye olan muhalefeti *Muvatta*'da da görülmektedir. Bk. Çiftçi, "İmam Muhammed'in el-Muvatta'da Ebû Hanîfe'nin Hilafına Tercih Ettiği Görüşler", 601-602.

⁶⁰ Şâfiî'ye göre istiskâ namazının nasıl kılınacağı hususunda bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 2/543-546.

⁶¹ Şâfiî, *el-Ümm*, 2/543.

⁶² Şeybânî, *el-Asl*, 2/141; 7/440; Şeybânî, *el-Âsâr*, 2/730.

⁶³ Ebû Dâvud, *el-Cihâd*, 143; İbn Mâce, *el-Cihâd*, 36; Serahsî, *el-Mebsût*, 10/41.

⁶⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/41.

⁶⁵ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî: Câmiu'l-beyân 'an tevili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Cîze: Dâru Hicr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 2001), 14/185.

⁶⁶ Şeybânî, *el-Asl*, 2/364.

⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 9/30; Ayrıca bk. Burhânuddîn el-Buhârî, Ebu'l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed, *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî fıkhi'l-İmâm Ebî Hanîfe*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cundî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 4/316.

7. Velisiz nikâhın câiz olmaması: Şeybânî bu hususta merfû hadisi⁶⁸ naklederek böyle bir nikahın geçersiz olduğunu kaydetmiş ve hocasından farklı bir fikhî neticeye ulaşmıştır.⁶⁹ Bu hususta Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'den nakledilen "Veli veya devlet yetkilisinin izni olmadan nikâh olmaz. Sultan, velisi olmayanın velisidir" rivâyetini⁷⁰ esas alarak kadının velisinin izni olmadan kendisine denk olan birisiyle nikâhlanabileceği görüşünü benimsemiştir. Fakat Ebû Hanîfe kadının velisinin izni olmadan nikâhlanmasına mutlak olarak cevaz vermemiş, bunu denklik şartına bağlamıştır. Ebû Yûsuf ise ilk görüşünde ister eşler arasında denklik olsun ister olmasın buna cevâz vermezken sonradan bu görüşünden vazgeçerek Ebû Hanîfe'nin kavlini benimsemiştir. Fakat o, bu kavlini de terk etmiş, eşler arasında ister denklik olsun ister olmasın kadının velisinin izni olmadan mutlak olarak nikâhlanabileceği kanaatine varmıştır.⁷¹ Şâfiî ise Şeybânî gibi velisiz nikâhın sahih olamayacağı görüşündedir.⁷²

8. Koyunun etinden daha az bir et karşılığında satılması: Şeybânî, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre böyle bir satımın kıyâsa göre fâsid olması gerekirken onların görüşüne göre câiz olduğunu söylemiş, fakat kendisine göre bunun câiz olmadığını kaydetmiş ve buna delil olarak Hz. Peygamber'in etin, hayvan karşılığında satımını yasakladığını⁷³ ifade etmiştir.⁷⁴ Ebû Hanîfe ise mezkûr hadisteki nehyin mutlak olmadığı, bu yasağın, bir tarafın veresiye olması hâlinde olmasıyla ilgili olduğu görüşüne varmıştır. Bu nedenle o, böyle bir satışa cevâz vermiştir.⁷⁵

9. Atlarda zekât alınmaması: Şeybânî, Ebû Hanîfe'nin aksine Hz. Peygamber'in atları zekâtтан muaf tuttuğu⁷⁶ kanaatindedir.⁷⁷ Bu konuda Şeybânî, Mâlik⁷⁸ gibi ister sâime olsun ister sâime olmasın atlardan zekât alınmayacağı görüşüne sahiptir. Mâlik ve Şeybânî'ye öğrencilik yapan Şâfiî'ye göre de atlardan zekât alınmaz.⁷⁹ Bu meselede Ebû Hanîfe ise Câbir'den (ö. 78/697) nakledilen "Her sâime at için bir dinâr veya on dirhem zekât vermek gerekir. Cihâd için hazırlanan atlarda ise zekât yoktur" hadisini ve bazı sahabîlerin, zekâtтан

⁶⁸ Buhârî, Kitâbu'n-Nikâh, 37; Ebû Dâvud, en-Nikâh, 19; Tirmizî, en-Nikâh, 14; Mezkûr hadis ile ilgili yapılan bazı çalışmalar için bk. Salih Karacabey-Mutlu Gül, "Fikhî Hadislerin Rivayet Özellikleri Bağlamında "Velisiz Nikâh Olmaz" Hadisinin Tahrîc ve Tenkidî", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2012), 33-48; Mutlu Gül, "Hadislerin Rivayet Özelliklerinin Fıkha Etkisi Bağlamında Velisiz Kıyılan Nikâhın Batıl Olduğunu İfade Eden Rivayet Tahrîc ve Tenkidî", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013), 361-376.

⁶⁹ Şeybânî, *el-Asl* 2/364; 10/198-199, 208-209.

⁷⁰ Mezkûr rivâyet için bk. Sa'îd b. Mansûr, Ebû Osmân, *Sünenü Sa'îd b. Mansûr*, thk. Habîburrahmân el-'Azâmî (Hind: Dâru's-Selâfiyye, 1982), 1/176,181.

⁷¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/10; Şeybânî'nin bu hususta Ebû Hanîfe'ye olan muhalefeti *Muvatta*'da da görülmektedir. Bk. Çiftçi, "İmam Muhammed'in el-Muvatta'da Ebû Hanîfe'nin Hilafına Tercih Ettiği Görüşler", 607-608.

⁷² Şâfiî, *el-Ümm*, 6/32, 35, 437.

⁷³ Mâlik, *Muvatta'u'l-İmâm Mâlik rivâyetü's-Şeybânî*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatif (Kâhire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, 276; Abdurrezzâk, *el-Musanef*, 8/27.

⁷⁴ Şeybânî, *el-Asl*, 2/410.

⁷⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/181.

⁷⁶ Bu hususta bk. Abdurrezzâk, *el-Musanef*, 4/5, 33; Tirmizî, *ez-Zekât*, 4; İbn Mâce, *Ebvâbu'z-Zekât*, 4.

⁷⁷ Şeybânî, *el-Asl*, 2/78-79.

⁷⁸ Bk. Mâlik, *Muvatta (Rivâyetü's-Şeybânî)*, 117.

⁷⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 3/66.

muaf tutulan atın, savaş için hazırlanan at olduğunu bildiren rivâyetlerini esâs alarak attan zekât alınacağı görüşüne ulaşmıştır.⁸⁰

10. İki kişi arasında ortak olan müdebber köle: Köle sahibinin, kölesini azâd etmesi durumunda, kölenin tamamının azâd olacağı hususunda ittifâk vardır. Buna mukabil kişiler arasında müşterek olan kölenin, sahiplerinden birinin kendi hissesini azâd etmesi durumunda ise ihtilâflar vuku bulmuştur. Ebû Yûsuf ile Şeybânî'ye göre bir câriye iki kişi arasında ortak olsa, biri onu müdebber yapsa, diğeri zengin olsun fakir olsun onun değerini tazmin eder. Bu durumda câriyenin tamamı onu müdebber yapanın olur. Bu görüşüne delil olarak merfû hadisi⁸¹ nakleder.⁸² Şeybânî'nin bu görüşü "hürriyet tecezziyi kabul etmez" düşüncesinden gelmektedir. Yani ona göre, ortaklardan biri, köle üzerindeki hissesini azâd etse, kölenin tamamı azâd olur. Ebû Hanîfe ise hürriyetin tecezziyi kabul ettiği görüşündedir.⁸³

11. Bir adamın malını, bir kimseye yarısını, başkasına tamamını ve bir diğerkimseye de üçte birini vasiyet etmesi: Böyle bir meselede Ebû Hanîfe'ye göre malın yarısı, tamamına aday olan kişinin olur. Altıda biri tamamına aday olan ile yarısına aday olan arasında ikiye taksim edilir. Üçte biri ise onların arasında üçe taksim edilir. Şeybânî ve Ebû Yûsuf'a göre ise mal on bir hisseye taksim edilir. Tamamına aday olana altı, yarısına aday olana üç, üçte birine aday olana ise iki pay düşer. Ardından Şeybânî bu hususta gelen sünnete ve maktû⁸⁴ habere vurgu yapar.⁸⁵

12. Hataen öldüren kimsenin vereceği diyetin cinsi: Bu hususta Ebû Yûsuf ile Şeybânî hadislerde zikredilen mallara vurgu yaparken, Ebû Hanîfe ise örfe dikkat çekerek bunların değişebileceğini kaydetmiştir. Şeybânî bu hususta rivâyetlerde zikredilen "deve sahiplerine yüz deve gerekir", "gümüş sahiplerine on bin dirhem gerekir", "altın sahiplerine bin dinâr gerekir", "koyun sahiplerine iki bin genç ve güçlü koyun gerekir" ve "deve sahiplerine iki yüz deve gerekir" gibi ifadelerde yer alan malların ödeneceğini kaydetmiş ve Ebû Yûsuf'un da bu görüşte olduğunu belirtmiştir. Ebû Hanîfe ise bunlardan sadece "deve", "altın" ve "gümüş"ü dikkate almış, rivâyette sayılan diğerkimşer malların ise örfî olduğunu, Hz. Ömer'in divân sistemini kurmasından sonra genel kabul gören malların dirhem, dinâr ve deve olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶

13. Diş zarar verme veya yaralamada, vuran kişinin tasdik edilmemesi: Bir kişi, başkasının dişine vursa, aradan bir müddet geçtikten sonra dişin rengi değişse veya düşse o zaman diş tazmin (erş) eder. Şeybânî'nin naklettiğine göre İbrahîm en-Nehâî de bu görüştedir. Şayet vuran kişi, kendi vurmasından sonra başka bir vurma veya sebepten

⁸⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/188; Şeybânî'nin bu hususta Ebû Hanîfe'ye olan muhalefeti *Muvatta'* da da görülmektedir. Bk. Çiftçi, "İmam Muhammed'in el-Muvatta'da Ebû Hanîfe'nin Hilafına Tercih Ettiği Görüşler", 602-603.

⁸¹ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbu'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1988), 4/426.

⁸² Şeybânî, *el-Asl*, 5/175.

⁸³ Çiftçi, "İmam Muhammed'in el-Muvatta'da Ebû Hanîfe'nin Hilafına Tercih Ettiği Görüşler", 612-613.

⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/215.

⁸⁵ Şeybânî, *el-Asl*, 5/439; Bu hususta ayrıca bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 27/169.

⁸⁶ Şeybânî, *el-Asl*, 6/552-553.

dolayı dışın zara gördüğünü iddia ederse bu hususta Şeybânî, kendisine yemîn ettirilmek suretiyle zara gören kişinin kavlinin dikkate alınacağını belirtmiştir. Şeybânî bu hususta mevcut sünnet ve gelen eserden dolayı vuran kişinin tasdik edilmemesi kanaatine istihsânen varmıştır.⁸⁷

14. Müsle yapılması: Bir kimsenin öldürülmesinden sonra vücut azalarının kesilmesine manasına gelen müsle, esas olarak Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Bununla birlikte meşhûr Ureyñler hadisinde anlatıldığı üzere -asıl itibariyle bedevî olan- bu kabileden bir grup Medîne'ye Hz. Peygamber'in huzuruna gelmiş, Medîne'nin havasına alışamamaları sebebiyle hastalanmışlardı. Bu durum üzerine Hz. Peygamber dönemin âdeti üzere deve sütlerinden istifade etmeleri için Medine'nin dışında bir yere göndermişti. Onlar iyileştiklerinde ise deve çobanını öldürmüş, sürüyü de alıp kaçmışlardı. Hz. Peygamber onların yakalanmaları için bir müfreze göndermiş, yakalanıp getirildiklerin de ise işledikleri bu kötü suça karşılık el ve ayaklarının kesilmesini ve bu suretle kendilerine müsle yapılmasını emretmiştir.⁸⁸ Müsle genel itibariyle yasaklanmış olsa da bu hadis, kısâs amacıyla misillemenin câiz olduğuna işaret etmektedir. Şeybânî de nelerin müsle kapsamına gireceğini ve neyin müsle olamayacağı hususunda birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu bağlamda misâl olarak, iki kardeş, babalarının katili olduğunu ispat ettikleri bir adamı öldürmek için girişimde bulunsalar, bu esnada onun elini veya ayağını kesseler sonra da kan davasından vazgeçseler, Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre iki kardeş bu yaralamayı tazmin eder. Ebû Yûsuf ile Şeybânî'ye göre ise tazmin gerekmez. Çünkü onun canını affetmeselerdi kendilerine bir yaptırım olmayacaktı. Şeybânî devamında müsleye dair gelen nehye dikkat çekmiş ve bunun hadiste nehyedilen müsle⁸⁹ olmadığını vurgulamıştır.⁹⁰

15. İmâmın izni olmadan ölü (mevât) bir araziye⁹¹ ihyâ eden kimsenin durumu: Mevât arazi, kimseye ait olmayan ve yerleşim yerinin ortak kullanım alanı dışında kullanılmayan arazi demektir.⁹² Ebû Hanîfe mevât arazinin, onu ihyâ edene verilmesini devlet başkanı veya yetkilisinin şartına bağlarken Ebû Yûsuf ile Şeybânî, bu konuda gelen merfû hadise⁹³ dayanarak hocalarına muhalefet etmiş ve herhangi bir otoritenin izni gerekmezsiniz mevât arazinin onu ihyâ edene ait olduğunu söylemişlerdir.⁹⁴ Ebu Hanîfe'ye göre kişinin, kullanılmayan, sahibi olmayan bir araziye canlandırması, zirâî amaçla

⁸⁷ Şeybânî, *el-Asl*, 6/559.

⁸⁸ Buhârî, *Vudû'*, 66; Zekât, 68; Cihâd, 152; Megâzi, 37; Tefsir, 5; Tıbb, 5, 6, 29, Muhâribûn min ehli'l-kufri ve'r-ridde, 15-18; Diyât, 22; Müslim, Kasâme, 9(4353)- 12(4356); Ebû Davûd, Hudûd, 3; Tirmizî, Et'ime, 38; Tıbb, 6; Nesâî, Tahâret, 191; Nesâî, Muhârabe, 7- 9; İbn Mâce, Hudûd, 19; Tıbb, 30; Bu hususta ayrıca bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 5/599.

⁸⁹ Buhârî, *Vudû'*, 66; Zekât, 68; Cihâd, 152; Megâzi, 37; Tefsir, 5; Tıbb, 5, 6, 29, Muhâribûn min ehli'l-kufri ve'r-ridde, 15-18; Diyât, 22; Müslim, Kasâme, 9(4353)- 12(4356); Ebû Davûd, Hudûd, 3; Tirmizî, Et'ime, 38; Tıbb, 6; Nesâî, Tahâret, 191; Nesâî, Muhârabe, 7- 9; İbn Mâce, Hudûd, 19; Tıbb, 30.

⁹⁰ Şeybânî, *el-Asl*, 6/581, 592; 7/11.

⁹¹ Mevât araziden maksad, hiçbir kimsenin sahiplenmediği ve uzun yıllardır kullanılmayan toprak demektir. Bu ve benzeri ifadeler için bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 23/168.

⁹² Haddâd, Ebû Bekr b. Ali, *el-Cevheretü'n-neyyire şerhun li Muhrasari'l-İmâm el-Kudûrî*, thk. Sâid Bektaş (Ammân: Ervika li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2015), 4/220.

⁹³ Bk. Buhârî, *Kitâbu'l-muzerâ'a*, 15; Ebû Dâvud, *Kitâbu'l-harâc ve'l-fey ve'l-imâre*, 37; Tirmizî, *Ahkâm*, 38.

⁹⁴ Şeybânî, *el-Asl*, 8/159, 165-166.

sahiplenmesi oraya sahip olmasını sağlamaz. Oraya ancak devlet yetkilisinin izin vermesi halinde sahip olabilir.⁹⁵ Ebû Hanîfe bu konuda “Kişi ancak devlet başkanının razı olduğu şeye sahip olabilir.” hadisini esas almıştır.⁹⁶ Mâlik de Ebû Hanîfe gibi bunu devletin iznine bağlarken Şâfiî herhangi bir otoritenin iznini gerekli görmemiştir.⁹⁷

16. Cüzzamlı biriyle evlendiğini sonradan fark eden kadının durumu: Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf böyle bir nikâh akdinin câiz olduğunu söylerken Şeybânî, cevâz vermemiş ve cüzzamlı kadını iktidarsız kimseye kıyâslamıştır. Şeybânî iktidarsız erkek hakkında rivâyet geldiğini ve bu rivâyete göre kadının muhayyer olduğunu ifade etmiş, aynı durumun cüzzamlı kadın için de geçerli olduğunu vurgulamıştır.⁹⁸

17. Hacr konusu: Hukuki haklarında kısıtlama bulunan kişi (mahcur aleyh) şayet bir borç anlaşması yapsa veya bir evde hak iddia etse, Ebû Hanîfe’ye göre bu caizdir. Ebû Yûsuf ile Şeybânî’ye göre ise câiz değildir. Ardından Şeybânî dayandığı rivâyetlere işaretle bulunur.⁹⁹

18. Kişinin hayattayken malını vakfetmesi: Ebû Hanîfe, bir kişinin hâl-i hayatında yaptığı vakfi câiz görmezken, Şeybânî bu hususta gelen hadise¹⁰⁰ yer vererek hocasına muhalefet etmiştir. Şeybânî, vakıf müessesini bağlayıcı olarak görmeyen hocasının mesele hakkındaki görüşünü *el-Asl*’ın “Kitâbu’s-sadakati’l-mevkûfe” bölümünde ele almıştır. Şeybânî burada kaydettiği bir rivâyete göre Hz. Ömer, Hz. Peygamber’in huzuruna gelip “Ey Allah’ın Resûlü! Elime (ganimet malından) değerli bir arazi geçti. Bu araziyi ne yapayım?” diye sormuş, Hz. Peygamber de “Aslını tut. Getirisini (semere) tasadduk et” buyurmuştur. Şeybânî bu rivâyeti esas alarak hocasının hilâfına, bir kişinin hayattayken yapacağı vakfın sahih ve bağlayıcı olduğu görüşüne ulaşmıştır.¹⁰¹ Bu hususta ehl-i Medîne ise vakıf yerine *habs* kavramını kullanmış ve böyle bir müesseseyi kabul etmişlerdir. Fakat onlar *habs* sistemini akraba ve yakınlarla sınırlandırarak bir nevi malın akraba arasında dolaşmasını sağlamışlardır. Şeybânî ise *habs* sistemini *el-Hucce*’de eleştirmiştir.¹⁰²

19. Bir kimsenin kendi arazisinde yaptığı çeşme ve kuyu gibi şeyleri geri alma hakkının olmaması ve benzeri meseleler: Şeybânî bu hususta hocasının aksine vakıftan geri dönme veya geri alma hakkının olmadığını kaydetmiştir.¹⁰³ Bir önceki konuda, Ebû Hanîfe’nin vakfi bağlayıcı kabul etmediği ifade edilmişti. Şeybânî, vakfi sahih ve bağlayıcı kabul ettiğinden bu hususta da hocasına muhalefet etmiştir.

⁹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 23/167; Bu hususta ayrıca bk. Çiftçi, “İmam Muhammed’in el-Muvatta’da Ebû Hanîfe’nin Hilafına Tercih Ettiği Görüşler”, 611-612.

⁹⁶ Haddâd, *el-Cevheretü’n-neyyire*, 4/221.

⁹⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, 3/115.

⁹⁸ Şeybânî, *el-Asl*, 10/244.

⁹⁹ Şeybânî, *el-Asl*, 11/122.

¹⁰⁰ Buhârî, *Kitâbu’l-vesâyâ*, 22, 28.

¹⁰¹ Şeybânî, *el-Asl*, 12/96.

¹⁰² Şeybânî, *el-Hucce*, 2/33-45; Vakıf doktriniyle ilgili yapılan bir çalışma için bk. Mürteza Bedir, “Vakıf Doktrini: Doğuşu ve Gelişimi”, *Vakıf, Hukuk ve Toplum*, Hazırlayan: Merve Akkuş Güvendi (İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 2013), 6-14.

¹⁰³ Şeybânî, *el-Asl*, 12/90-102.

Bu örneklere Şeybânî'nin hadis sebebiyle kıyâsı bırakıp istihsâna başvurduğu meseleler de eklenirse misâllerin sayısı daha da artacaktır.¹⁰⁴ Yukarıda verilen konularda görüldüğü üzere Şeybânî'nin hocasına muhalefesinde hadisin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Şüphesiz onun bu yöntemi takip etmesinde Mâlik ve Süfyân b. Uyeyne gibi hadisçilerden rivâyet almış olmasının ve hadis kabul yöntemlerinden etkilenmiş olmasının katkısı inkar edilemez. Şeybânî, her ne kadar kimi zaman hadise binaen hocasına muhalefet etmiş olsa da tam tersi örnekler de mevcuttur. Meselâ o, “Deve, inek, koyun et ve sütleri gibi maddelerin ateşte pişmesinden dolayı abdest almak gerekir mi?” sorusuna, hiçbir yiyeceğin abdesti bozmayacağını söylemiş ve şu izahı yapmıştır: “Abdest vücuttan çıkan şeylerden dolayı bozulur, giren şeylerden dolayı değil. Ateş ise onun temizliğini daha da arttırmıştır. Eğer bu abdesti bozan bir durum olsaydı sıcak su ile abdest alanın abdestinin bozulması gerekirdi”.¹⁰⁵ Görüldüğü üzere Şeybânî bu açıklamayla, ateşte pişen yiyeceklerden dolayı abdest alınması gerektiğini bildiren hadisle¹⁰⁶ amel etmemiştir. Şeybânî, burada gâî okuma yaparak Ebû Hanîfe'nin metodunu takip etmiştir. Şeybânî, fukâha arasındaki ihtilâflı hususlarda tercihte bulunurken genellikle merfû hadisi, sahabe söz ve uygulamalarına tercih etmiştir. Fakat hadiste mezkûr “vudû”dan kastın ne olduğu, ilzâmî mi yoksa ihtiyârî mi olduğu, Hz. Peygamber'in son uygulamasının bu yönde olmadığı¹⁰⁷ ve “abdest gibi herkesi ilgilendiren bir konuda tek bir rivâyetin gelmiş olması”¹⁰⁸ gibi mülâhazalarla bu hadisle amel etmemiştir.

Bir başka örnek olarak oruçlu iken hacamat olan kişinin, yaptırdığı hacamatın oruca zarar vermediğini, fakat bedeni zayıf ve halsiz bırakmasından endişe edilmesi durumunda yapmamasının daha güzel olacağını kaydetmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'in “Hacamat yapan ve yaptıran iftâr etmiştir.” şeklindeki hadisini¹⁰⁹ verdikten sonra “İnsanlar O'na (sav) kanı şikâyet etmişler, bunun üzerine oruçlunun hacamat yapmasına ruhsat vermiştir.” hadisini nakletmiştir. Şeybânî bu yöntemle ilk hadisteki yasağın hükmünün kaldırıldığını vurgulamak istemiştir. Ardından merfû hadisi destekleyen mevkûf rivâyetlere yer vermiştir.¹¹⁰ İlerleyen konularda da bu meseleyi ele alan Şeybânî, Hz. Peygamber'in, oruçlunun hacamat yapmasından nehyettiğini, fakat sonrasında oruçlu iken hacamata ruhsat verdiğini ve kendisinin de oruçlu ve ihramlı iken hacamat yaptırdığını ifade

¹⁰⁴ Bu hususta bazı misâller için bk. Şeybânî, *el-Asl*, 6/559; 7/249; 10/289.

¹⁰⁵ Şeybânî, *el-Asl*, 1/46; Bu hususta ayrıca bk. Mâlik, *Muvatta'u'l-İmâm Mâlik rivâyetü's-Şeybânî*, 38-39.

¹⁰⁶ Bk. Müslim, *el-Hayz*, 90, Ebû Dâvud, *Tahâret*, 75, Tirmizî, *Tahâret*, 58, İbn Mâce, *Tahâret*, 65; Buhârî, ateşte pişen etten dolayı abdest alınması gerektiğini ifade eden hadise yer vermemiş ve Hz. Peygamber'in aksi yöndeki uygulamasını naklederek bu hükmün mensûh olduğuna işaret etmek istemiştir. Bk. Buhârî, *Kitâbu'l-vudû*, 50; *Kitâbu'l-Et'ime*, 18. Müslim, Ebû Dâvud ve Tirmizî her iki yönde gelen hadisleri kitaplarına almış ve “terku'l-vudû mimmâ messethu en-nâr” şeklinde başlıklar açıp Hz. Peygamber'in son uygulamasının, ateşte pişen etten dolayı abdest almadığı şeklinde olduğunu göstermek istemişlerdir. Bk. Müslim, *el-Hayz*, 91; Ebû Dâvud, *Tahâret*, 74; Tirmizî, *Tahâret*, 59.

¹⁰⁷ Meselâ bk. Buhârî, *Vudû*, 50; Ebû Dâvud, *Tahâret*, 74.

¹⁰⁸ Meselâ Şeybânî aynı mülâhazayı “messu'z-zeker” meselesinde de göz önünde bulundurmuştur. Bk. Şeybânî, *el-Hucce*, 1/56-57.

¹⁰⁹ Bk. Buhârî, *Kitâbu's-Savm*, 32; Tirmizî, *Savm*, 60.

¹¹⁰ Şeybânî, *el-Asl*, 2/147.

etmiştir.¹¹¹ Hanefîlerin hadislerde nesh anlayışı farklı olması sebebiyle iki hadisi telif etmek yerine neshi öncelmesi sebebiyle ilk rivâyetin mensûh olduğuna karar vermiştir.

Bu hususa bir örnek de Şeybânî'nin *Muvatta* rivâyetinden vermek gerekirse Şeybânî, mess-i zeker (erkeklik uzvuna temas) meselesinde abdestin bozulmayacağını, *Muvatta*'a eklediği 16 rivâyet üzerinden kanıtlamaya çalışmıştır.¹¹² Ehl-i Medîne'ye göre erkeklik uzvuna dokunan kişinin abdesti bozulurken Şeybânî onlara karşı Hz. Peygamber'in başka bir hadisini ve diğer sahabîlerin uygulamalarını nakletmiştir. Şeybânî bunu yaparken iki hususa odaklanmıştır. İlki, erkeklik uzvuna dokunulması halinde abdestin gerekli olduğunu ifade eden hadisin sadece Bûsre bnt. Safvân'dan¹¹³ nakledilmiş olmasıdır. Zira bu durum erkekleri birinci derecede ilgilendirirken tek bir kadının rivâyet etmiş olması şüphe uyandırmaktadır. İkincisi ise Medîne ehlinin el içi ile el dışı ayrımı yapmış olmalarıdır ki Şeybânî bunu bir tutarsızlık olarak görmüştür. Elin içiyle tutulması halinde abdestin bozulacağını, dış tarafıyla olduğunda ise bozulmayacağını söylemelerini hayretle karşılamıştır.¹¹⁴ Bu da Şeybânî'nin özellikle erkeklerin abdesti gibi tüm erkekleri ilgilendiren bir hususta vârid olan hadisin bir kadın aracılığıyla nakledilmiş olmasını ihtiyâtle karşıladığını, bu metodunun arkasında her ne kadar adını zikretmese de bir nevi *umum-i belvâ* düşüncesinin bulunduğunu göstermektedir. Kezâ Şeybânî, ilgili konuda merfû hadisin anlaşılması hususunda sahabenin âsârını dikkate alarak anlamaya çalışmıştır. Bu da Şeybânî'nin Ebû Hanîfe'nin metoduna uyduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki örneklerden görüldüğü üzere Şeybânî'nin her merfû hadise binâen hocası Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettiğini söylemek son derece zordur. Şeybânî'nin hadis sebebiyle Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmesinin temel nedeni, hadislerin sıhhat tespiti hususunda ehl-i hadise yakın durması ve haber-i vâhidi kıyâsa takdim etmesidir. Şeybânî ile Ebû Hanîfe arasında hadise yaklaşımları açısından birtakım metod farklılıkları bulunsa da Şeybânî, genellikle mensup olduğu rey yaklaşımının hadis tenkid metodunu kullanmıştır. Bu metodolojiyi temelde benimsemekle birlikte zaman zaman mesele hakkındaki hadise binaen hocasına muhalefet etmiştir.

4. Şeybânî'nin Ebû Hanîfe'ye Muhalefetinde Sünnet-Hadis Anlayışı Farklılıkları

Daha önce ifade edildiği üzere Şeybânî bazı konularda vârid olan hadise dayanarak hocası Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmiştir.¹¹⁵ Yukarıda maddeler halinde verilen örneklerden görüldüğü gibi Şeybânî genellikle merfû hadisi tercih ederken, Ebû Hanîfe mesele hakkında

¹¹¹ Şeybânî, *el-Asl*, 2/168-169.

¹¹² Mâlik, *el-Muvatta (Şeybânî Rivâyeti)*, 35-37; Bu hususta bk. Kahraman, Hüseyin, *Fikhî İhtilâflar ve Hadis: Abdesti Bozup Bozmadığında İhtilâf Edilen Meseleler (Nevâkidü'l-Vudû')* (Bursa: Emin Yayınları, 2013) 193-234.

¹¹³ Bk. Ebû Dâvud, Tahâret, 69; Nesâî, Tahâret, 118; İbn Mâce, Tahâret, 63; Bu rivâyeti naklettikten sonra Nesâî, "terku'l-vudû min zâlike" şeklinde bir bâb açarak Hz. Peygamber'in son uygulamasına yer vermiştir. Ebû Dâvud ile İbn Mâce ise ilgili hadisi verdikten sonra, erkeklik uzvuna temas etme hususunda ruhsat verildiğine dair bâb açarak ilgili rivâyetleri zikretmişlerdir. Bk. Ebû Dâvud, Tahâret, 70; İbn Mâce, Tahâret, 64.

¹¹⁴ Şeybânî, *Hucce*, 1/53-54.

¹¹⁵ Bu hususta ayrıca bk. Özşenel, *Hadis-Rey*, 181.

nakledilen hadisi, sahâbenin âsâr ve tatbikatıyla anlamaya çalışmış veya kıyâs delilini Şeybânî'ye nazaran daha etkin bir şekilde kullanmıştır. Meselâ bir kimse sabah namazını cemaate kıldırılmaya başlasa ve teşehhüdünü yapsa, ama selâmını vermeden güneş doğsa bu durumda Ebû Hanîfe böyle bir namazın fâsid olduğunu söylemiş, Şeybânî ise imâm ve arkasındaki cemaatin namazlarının tâm olduğunu beyan etmiştir.¹¹⁶ Şeybânî, burada “Her kim sabah namazından bir rekâtı güneş doğmadan kılabilirse sabah namazına yetişmiştir. Kim ikindi namazından bir rekâtı güneş batmazdan evvel kılsa ikindi namazına yetişmiştir”¹¹⁷ hadisini dikkate alarak fikhî neticeye ulaşmıştır. Ebû Hanîfe ise bu hususta daha çok güneşin batış ve doğuşu esnasında namaz kılmayı yasaklayan hadislerle¹¹⁸ amel ederek böyle bir namazın fâsid olacağı kanaatine ulaşmıştır. Şeybânî, Ebû Hanîfe'nin esas aldığı hadislerdeki nehyin nâfile namaza yönelik olduğu görüşündedir. Şeybânî *el-Âsâr* adlı eserinde Cuma günü namaza sonradan dahil olan kişinin kılacağı namaz hakkında da “Cuma namazının bir rekâtına yetişen kişi buna bir rekât daha ekler, cemaat otururken yetişen ise namazı dört rekât olarak kılar” hadisine yer vererek benzeri bir yaklaşıma sahiptir. Bu hususta İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) ve onun görüşünü benimseyen Ebû Hanîfe'nin kavliyle amel etmemiştir.¹¹⁹

Bir başka örnek olarak Şeybânî, Ebû Hanîfe'nin istiskâ namazı hakkında gelen hadisi hüccet teşkil etmeyen bir şâz hadis olarak gördüğünü naklettikten sonra kendi görüşüne yer vermiştir. Şeybânî, istiskâ namazının, bayram namazı gibi kılınabileceği görüşünde olduğunu belirtmiş ve devamında ise şöyle diyerek Ebû Hanîfe'ye muhalefedinin gerekçesini açıklamıştır:

“Çünkü Resûlullah'ın istiskâda namaz kıldığı, İbn Abbas'ın da bunu emrettiği bilgileri bize ulaşmıştır. Bu esnada ridâını da kalb eder. Ridâın taklibi ise sol yanını sağ üzerine, sağ tarafını da solun üzerine koymasıdır. Biz ancak ve ancak sünnet ve âsârı marûfeye ittibâ ederiz. İmamın arkasındakilere bunlar vacip değildir”.¹²⁰

Ebû Hanîfe ise Hz. Ömer'in de da minberde yağmur duasında bulunduğunu delil getirerek böyle bir namazın mevcut olmadığı görüşündedir.¹²¹ O, Hz. Ömer'in daha fakîh olmasını da itibara alarak bu fikhî neticeye ulaşmıştır.

Bu bağlamda başka bir misâl olarak Şeybânî, Hz. Peygamber'den “Ümmetim için at ve kölelerden zekât alınmasını kaldırdım”¹²² şeklinde nakledilen hadis sebebiyle Ebû Hanîfe'nin aksine atlardan zekât alınmayacağını ifade etmiştir.¹²³ Ebû Hanîfe bu konuda, Hz. Ömer'in Şâm'da kırdan yayılan hayvanlardan bir dinâr zekât aldığını dikkate alarak mezkûr merfû hadisi savaş için beslenen atlara hasretmiştir.¹²⁴ Şeybânî ise hadisin lafzî anlamını alarak muhaddislerin anlayışına kaymıştır. Bu hususta *el-Âsâr*'da maktû rivayetlere yer

¹¹⁶ Şeybânî, *el-Asl*, 1/219.

¹¹⁷ Buhârî, *Mevâkitü's-salât*, 28.

¹¹⁸ Müslim, *Salâtu'l-musâfirîn*, 289, 290.

¹¹⁹ Şeybânî, *el-Âsâr*, 1/148.

¹²⁰ Şeybânî, *el-Asl*, 1/366-367.

¹²¹ Şeybânî, *el-Hucce*, 1/216-217.

¹²² Ebû Dâvud, *Zekât*, 5, 11.

¹²³ Şeybânî, *el-Asl*, 5/79.

¹²⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/188.

verdikten sonra “Ebû Hanîfe bunların hepsini alıyor. Ama bizim kavlimize göre atta zekât yoktur. Hz. Peygamber’in ‘Ben ümmetimden at ve kölenin zekâtını kaldırdım’ dediği bize ulaşmıştır” demiş ve bu merfu hadisinden senedini vermiştir.¹²⁵

Kezâ Şeybânî daha önce ifade edildiği üzere velisiz ve şahitsiz nikâhın geçerli olmadığını belirtmiştir.¹²⁶ Bu hususta Şeybânî, meşhûr “Velisiz nikah olmaz.”¹²⁷ hadisini esas alırken, Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber’den nakledilen “Veli veya devlet yetkilisinin izni olmadan nikâh olmaz. Sultan, velisi olmayanın velisidir.” rivâyetini¹²⁸ tercih ederek kadının velisinin izni olmadan kendisine denk olan birisiyle nikâhlanabileceği görüşünü benimsemiştir. Ebû Hanîfe’nin mezkûr rivâyeti tercih etmesinde “insanın hür iradesiyle akit yapma” külli kaidesinin etkili olduğu söylenebilir.

Yine Şeybânî, insana ve hayvana verilen değer bağlamında ganimetten atlıya üç, bineksiz bir pay verilmesini kıyâsa aykırı bulup atlıya iki, bineksiz bir sehim verileceğini söyleyen Ebû Hanîfe’den ayrılarak Hz. Peygamber’den gelen hadisi dikkate almış ve atlıya üç, bineksiz ise bir pay verileceğini kaydetmiştir.¹²⁹ Şeybânî, Ebû Hanîfe ve hocalarının büyük kısmının şöyle bir görüşe vardıklarını kaydetmiştir:

“Bir kişinin hayır amacıyla kendi arazisinde yaptığı çeşme kuyu gibi şeyleri geri alma hakkı vardır. Eğer sahibi dilerse kabristan, hân veya sikâye amacıyla yaptığı şeylerden geri dönebilir, bunları iptal edebilir. Bunları tekrar malına katar, satar, hibe eder, dilediğini yapar, ölünce de mirası olur”.¹³⁰

Şeybânî, bu bilgiyi verdikten sonra “Bu konuda âsâr geldiği ve Müslümanlar bunu yapıp cevaz verdikleri halde sizler bunu niye söylediniz?” sorusunu yöneltmiştir. Ardından mesele hakkında gelen görüşleri detaylıca veren Şeybânî, insanlara zorlaştırarak hüküm verilemeyeceğini, her mesele hakkında eser gelmeyeceğini, bu durumda hakkında bir rivâyet nakledilmeyenin hakkında eser gelene kıyaslanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Daha sonra Şeybânî Ebû Hanîfe ve diğer ashâbına şu tenkidi yöneltir:

“Biz hakkında âsâr bulunmayan mescidi, hakkında âsâr bulunan sadakaya kıyasladık. Sizler ise ne Nebî’den ne de sahabîlerin birinden hiçbir eserin gelmediği şeye yönelip cevaz verdiniz. Hakkında âsâr gelenlere de yönelip bir benzerine icazet vermenize rağmen mülk konusunda ihticâc ettiğiniz bir hüccet ile onu iptal ettiniz”.¹³¹

Şeybânî, meselenin sonunda ise Ebû Hanîfe’yi şu şekilde tenkit eder:

“İnsanlara bu zorlamayla ile nasıl hüküm veriyorlar? Hâlbuki insanlar Ebû Hanîfe ve ashâbının kavlini ancak ve ancak insanlara tahakkümü terk ettikleri için almışlardır. Ama herhangi bir eser ve kıyâs olmaksızın tahakkümü yapanlar onlar olunca bu konularda taklid edilmemişlerdir. Eğer biz bu konularda başka birini taklid edecek

¹²⁵ Şeybânî, *el-Asl*, 1, 308-309.

¹²⁶ Şeybânî, *el-Asl*, 10/209.

¹²⁷ Buhârî, *Kitâbu’n-Nikâh*, 37; Ebû Dâvud, *en-Nikâh*, 19; Tirmizî, *en-Nikâh*, 14.

¹²⁸ Mezkûr rivâyet için bk. Sa’îd b. Mansûr, Ebû Osmân, *Sünenu Sa’îd b. Mansûr*, thk. Habîburrahmân el-‘Azamî (Hind: Dâru’s-Selâfiyye, 1982), 1/176,181.

¹²⁹ Şeybânî, *el-Asl*, 2/141; 7/440.

¹³⁰ Şeybânî, *el-Asl*, 12/99-100.

¹³¹ Şeybânî, *el-Asl*, 12/99-102.

olursak Ebû Hanîfe'den önce yaşamış olan (medâ) el-Hasen el-Basrî, İbrâhîm en-Nehaî ve onlar gibileri taklid edilmeye daha şâyândır. İnsanlara tahakküm ile hüküm verilmemesi gerekir. Eğer meseleler tek bir örnek üzerinde cereyân ediyorsa o konuda Allah Resûlü veya sahabîlerin birinden herhangi bir eser gelmediği sürece tek bir görüş söylenir. Onlardan bir eser gelirse ona boyun eğilir. Ama bu konuda rey ile görüş beyan ediliyorsa tahakküm bâtil olur. Bir arada olanlar tefrik, müteferrik olanlar da bir araya getirilemez".¹³²

Kezâ Şeybânî, âtil halde bulunan arazinin ihyâ edilmesi halinde kişinin mülkiyetine geçmesini devletin emrine bağlayan Ebû Hanîfe'nin aksine, Hz. Peygamber'den nakledilen "Her kim ölü bir yeri ihyâ ederse o, onundur" hadisine dayanarak herhangi bir otoritenin izninin gerekli olmadığını belirtmiştir. Nitekim o, Allah Resûlü'nün iznini, imâmın izninden evlâ ve daha bağlayıcı gördüğünü kaydetmiştir.¹³³ Ebû Hanîfe ise mezkûr hadisi asıl itibariyle reddetmemekte, selefin uygulamalarıyla anlamaktadır.

Bu bağlamda bir diğer örnek olarak Şeybânî, eti yenen hayvanların idrarlarının bir kuyuya karışması durumunda Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre kuyunun suyunun tamamının boşaltılması gerektiğini nakletmiştir. Kendisi ise bu görüşü benimsemediğini, elbiseye fâhiş miktarda bulaşması durumunda dahi yıkanmasının icâb etmediğini kaydetmiştir. Bu hususta ise Hz. Peygamber'den develerin idrar ve sütlerinin içilmesi hakkında gelen hadisi delil getirmiştir.¹³⁴

Ayrıca Şeybânî bazı konularda ise Ebû Hanîfe'nin istihsâna göre görüş beyan ettiğini söyledikten sonra kıyâsa göre ulaştığı fikhî neticeyi de kaydetmiştir.¹³⁵ Bunun yanı sıra bazen de istihsâna gitmesinin gerekçesi olarak muhalefet ettiği konu hakkında gelen âsârı göstermiştir.¹³⁶

Şeybânî, Mâlike ve ashâbına karşı yazdığı *el-Hucce 'alâ ehli'l-Medîne* isimli eserinde ekseriyetle Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimsese de zaman zaman Mâlik'in kavlini tercih etmiştir. Meselâ imâm oturarak cemaatin de ayakta durarak namaz kılmasının câiz olmadığını söyleyen Medîne ehlini rivayet etmiş oldukları hadise uymamalarıyla eleştirdikten sonra, Ebû Hanîfe için Hz. Peygamber'in hastalığında imâmete geçmesini örnek getirmiş ve konunun sonunda tercihe gelince şu ifadeleri kullanmıştır:

"Muhammed b. el-Hasen dedi ki: Bu konuda Medîne ehlinin kavli, bana Ebû Hanîfe'nin kavlinden daha sevimlidir. Her ne kadar ben Ebû Hanîfe için sâbit bir hüccet ile ihticâc etmiş olsam ve Medîne ehli de bir çıkış yolu bulamamış olsalar da Allah Resûlü'nden 'benden sonra kimse oturarak namaz kıldırmasın'¹³⁷ dediği bize ulaşmış, hidâyet imamlarından Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve diğerlerinin oturarak imamlık

¹³² Şeybânî, *el-Asl*, 12/102.

¹³³ Şeybânî, *el-Asl*, 8/159, 165-166.

¹³⁴ Şeybânî, *el-Asl*, 1/57.

¹³⁵ Şeybânî, *el-Asl*, 6/553; 10/441-442.

¹³⁶ Meselâ bk. Şeybânî, *el-Asl*, 1/33; 2/364, 504, 515; 6/559; 7/26, 29, 181, 249.

¹³⁷ İbn Hibbân, Ebû Hâtim, *Sahîhu İbn Hibbân bi tertibi İbn Balabân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 5/471; Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, *Sünenu Dârekutnî*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 2/252.

yaptıkları bize ulaşmamıştır, biz de bunu aldık. Çünkü bu daha evsak (ihtiyatlıdır). Ayrıca Allah Resûlü'nün arkasındaki namazdaki fazilet başkasınıninkinde yoktur".¹³⁸

Mezkûr misâlde Şeybânî, ihtiyatlı olan haberi delil almak yönü ile Ebû Hanîfe'den ayrıldığını belirtmiştir. Bir başka örnek olarak yukarıda zikredildiği üzere Şeybânî, istiskâ namazı hususunda hocasından ayrı bir görüşe varmıştır. Ebû Hanîfe, İbrahim en-Nehaî gibi istiskâda bir namazın varlığını kabul etmezken, Şeybânî, ehl-i Medîne'nin görüşünü tercih etmiş ve şöyle demiştir:

"İbrahim en-Nehaî, Ebû Hanîfe'nin kavlini benimserdi ve bu hususta bir namazın varlığını kabul etmezdi. Bize Hüseyim b. Beşîr el-Vâsîtî – el-Mugîre ed-Dabbî- İbrahim en-Nehaî vasıtasıyla haber verdi: el-Mugîre es-Sekaffî Kûfe'nin emiriydi. Yanında İbrahim en-Nehaî olduğu halde istiskâyâ çıktı. O kalkıp namaza durunca İbrahim oradan ayrıldı. Velakin Medine ehlinin son görüşü ilk görüşlerinden ve İbrahim en-Nehaî ile Ebû Hanîfe'nin kavlinde daha sevimlidir (ehabbu ileynâ). Çünkü o, hakkında âsâr geleni emretmiştir."¹³⁹ Devamında Hz. Ömer'in istiskâda sadece duada bulunduğu dair rivayete yer verdikten sonra 've Muhammed b. el-Hasen dedi ki: Ebû Hanîfe (rahimehullah) bu hadisi alıyordu ve istiskâda namazın olmadığı görüşündeydi. Biz ise o hususta namazın olduğu görüşündeyiz".¹⁴⁰

Mezkûr misâlde de görüldüğü üzere Şeybânî, zaman zaman Medîne ehlinin görüşünü tercih etmiştir. Bu konuda tercihinde Medînelilerin amelini esas alarak Hanefîlerin fukahâ metodundan ayrılmıştır.

Sonuç

Hanefî mezhebinde hocanın büyük bir otoritesi ve saygınlığı bulunmakla birlikte mezhep içerisinde görüşünü rahat bir şekilde dile getirme ve tenkit zihniyeti ve tahammül ahlakı vücut bulmuştur. Hatta kurucu imâm Ebû Hanîfe'ye en çok muhâlefetin, kendi ashâbı Ebû Yûsuf ve Şeybânî tarafından yapıldığı söylenebilir.

Ebû Hanîfe'nin ders halkasında herkes kendi görüşünü rahat bir şekilde dile getirebilmiştir. Böyle bir eğitim halkasında yetişen Şeybânî, Hicâz bölgesinden edindiği hadis birikimi sebebiyle birçok meselede hocasından farklı birtakım fikhî sonuçlara ulaşmıştır. Şeybânî, Ebû Hanîfe'nin usûlünü devam ettirmekle birlikte zaman zaman ona muhalefet etmiştir. Şüphesiz onun bazı konularda Ebû Hanîfe'yle görüş ayrılığına düşmesinin kıyâsta ihtilaf edilmesi, kıyâs-istihsân ve kıyâs-hadis ilişkisi gibi birçok nedeni bulunmaktadır. Bu faktörlerden biri olan hadise yaklaşımları arasında kısmî farklılık bulunmaktadır. Şüphesiz Şeybânî, hadisin sıhhat tespiti hususunda muhaddislerin yönteminden etkilenmiş ve haber-i vâhid ile kıyâs ve nazarın teâruz etmesi durumunda haber-i vâhidi tercih etmiştir. Buna mukabil Ebû Hanîfe mesele hakkında vârid olan hadisle amel ettiği gibi zaman zaman merfû hadisi sahabenin tatbikatı üzerinden yorumlamaya

¹³⁸ Şeybânî, *Hucce*, 1/95.

¹³⁹ Şeybânî, *Hucce*, 1/216-217.

¹⁴⁰ Şeybânî, *Hucce*, 1/217-218; *el-Âsâr*'da Şeybânî'nin hadis sebebiyle Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettiği bazı örnekler için bk. Şeybânî, *Âsâr*, 1/338, 428; 2/430-431, 656, 690-691, 731-732.

çalışmış ve Şeybânî'ye nazaran kıyâs deliline daha çok başvurmuştur. O bazen de umûm-i belvâda vâki olan haberi şâz olarak nitelemiştir.

Yukarıdaki örnekler özelinde görüldüğü gibi o, birtakım hususlarda Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmesinin sebebinin hadis olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bu bağlamda Şeybânî'nin, gerek Mâlik ve Süfyân b. Uyeyne gibi Hicâz bölgesinin önde gelen âlimlerinden hadis alması, gerekse hadislerin tasnif edilerek bölgesellikten çıkmayı başarması gibi sebeplerle hocasından daha fazla rivâyete ulaşma imkânı bulduğu söylenebilir. Bu itibarla o, her ne kadar meslekten hadisçi olmasa da *Muvatta Rivâyeti*, *el-Hucce* ve *el-Âsâr* gibi hadis eserleri onun hadis birikimine birer delil mâhiyetindedir. Bundan dolayı Şeybânî, bazı konularda hocasından farklı fikhî sonuçlara ulaşmış ve bunu açık bir şekilde dile getirmiştir. Şeybânî, bir ehl-i rey âlimi olarak hadislerin sıhhat tespitine ve nasların anlaşılmasında lafzın zâhirî manasına ihtimam göstermiştir. Bu açıdan o, Ebû Hanîfe'nin metodundan zaman zaman ayrılmış, ehl-i reyi ehl-i hadise yaklaştırmıştır. Kezâ o, birçok yerde sünnet ve haber-i vâhidi, kıyâs ve nazara takdim etmiştir. Bu sebepten o, bazı meselelerde hocasının hilâfına birtakım fikhî sonuçlar elde etmiştir. Bu da kurucu imâmlar arasında günümüzdeki gibi bir intisâb anlayışının henüz teşekkül etmediğini gösterdiği gibi, mezhep içinde dinamik bir yapının bulunduğu ve imâmeynin kendi hocalarına muhalefetinin, sonrakilerin muhalefetinden daha fazla olduğuna da işaret etmektedir. Şeybânî'nin, Ebû Hanîfe'nin metodolojisi içinde kalarak hocasına yapmış olduğu muhalefetler, mezhep için bir olumsuz durum teşkil etmemektedir. Aksine tüm bu görüş ayrılıkları Hanefî mezhebi içinde dinamik ve etkin bir yapının varlığını sürdürmesine vesile olmuştur.

Hülâsa Şeybânî edindiği hadis birikimi sebebiyle *el-Asl*'da tespitlerimize göre 19 meselede Ebû Hanîfe'ye sarâheten muhalefet etmiştir. Makalede ele alınan örnekler sarâheten muhalefeti dışındaki görüş ayrılıkları ile hadis sebebiyle istihsâna başvurduğu konular ilave edilirse misâller daha da artacaktır. Rey yaklaşımına mensup olan Şeybânî'nin fikhî bilgi üretme sürecinde Ebû Hanîfe'nin hadisi kullanımından farklı olarak Medînelilerin yaklaşımından etkilendiği, bazı konularda hocasından ayrılarak lafzî yorumları benimsediği ve buna benzer sebeplerle Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettiği görülmektedir.

Kaynakça

- Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr el-Himyerî el-Yemânî es-San'anî, *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî, 11 Cilt, Hindistan: el-Meclisu'l-İlmî, 2. Basım, 1982.
- Aktepe, İshak Emin. *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Bayder, Osman. *Kurucu İmama Muhalefetin İmkan ve Sınırı -Hanefî Mezhebi Örneği-*. Ankara: Maarif Mektepleri, 2018.
- Bedir, Mürteza. "Vakıf Doktrini: Doğuşu ve Gelişimi", *Vakıf, Hukuk ve Toplum*, Hazırlayan: Merve Akkuş Güvendi, İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 2013, 6-14.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Menâkibu's-Şâfiî*. thk. es-Seyyîd Ahmed Sakr. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü Dâri't-Turâs, 1970.
- Boynukalın, Mehmet. *Hanefî Fıkıh ve Usulünün Doğuşu -Şeybânî'nin el-Asl Adlı Eserinin Tanıtım ve Tahlil-*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.
- Buhârî. *Sahîh (Mevsuâtü'l-hadisi's-şerîf: el-Kütübü's-sitte)*. nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlü's-Şeyh. Riyâd: Dâru's-Selâm, 4. Basım, 2008.
- Burhânuddîn el-Buhârî, Ebu'l-Meâlî Mahmûd b. Ahmed, *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî fikhi'l-İmâm Ebî Hanîfe*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cundî, 9 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- Çiftçi, Muhammed Hüsnü. "İmam Muhammed'in el-Muvatta'da Ebû Hanîfe'nin Hilafına Tercih Ettiği Görüşler", *Dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)* 7/14, (Güz 2019), 593-615.
- Dakr, Abdülganî. *el-İmâm eş-Şâfiî: fakihü's-sünneti'l-ekber*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 7. Basım, 2005.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, *Sünenu Dârekutnî*, thk. Şuayb el-Arnaût, 5 Cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer, *Te'sîzü'n-nazar ve yelîhi Risâletu'l-İmâm Ebi'l-Hasen el-Kerhî fi'l-usûl*. thk. Mustafâ Muhammed el-Kabbânî ed-Dimeşkî, Beyrut: Dâru İbn Zeydün.
- Doğanay, Ramazan. *Hadis Usulü Açısından Şeybani ile Şafiî'nin Mukayesesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Dusûkî, Muhammed. *el-İmâm Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî ve eseruhu fi'l-fikhi'l-islâmî*. Devha-Katar: Dâru's-Sekâfe, 1987.
- Ebû Dâvud. *Sünenu Ebî Dâvud (Mevsuâtü'l-hadisi's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte)*. nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlü's-Şeyh. Riyâd: Dâru's-Selâm, 4. Basım, 2008.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Mısır: Dâru's-Seâde, 1974.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Mâlik: Hayâtuhu ve asruhu-ârâuhu ve fikhuhu*. y. y.: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye li't-Tıbbâa, 2. Basım, t.y.
- Gül, Mutlu. *Hanefî Usulünde Hadis Tenkidi*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Gül, Mutlu "Hadislerin Rivayet Özelliklerinin Fıkha Etkisi Bağlamında Velisiz Kıyılan Nikâhın Batıl Olduğunu İfade Eden Rivayetin Tahric ve Tenkidi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013), 361-376.
- Haddâd, Ebû Bekr b. Ali, *el-Cevheretü'n-neyyire şerhun li Muhrasari'l-İmâm el-Kudûrî*. thk. Sâid Bektaş, 6 Cilt, Ammân: Ervika li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2015.
- Hoyladı, Adnan. *Hanefî Mezhebinin Teşekkül Süreci*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed. *Âdâbu's-Şâfiî ve menâkibuhu*. thk. Abdülganî Abdülhâlik. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâbu'l-musannefi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, 7 Cilt, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1988.

- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Lisânu'l-Mîzân*. thk. Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 2. Basım, 1971.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddimetü İbn Haldûn*. thk. Ahmed ez-Za'bî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, b. y., t.y.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm, *Sahîhu İbn Hibbân bi tertîbi İbn Balabân*. thk. Şuayb el-Arnaût, 18 Cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kasım. *Tâcü't-terâcim*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Mâce, *es-Sünen (Mevsuâtü'l-Hadisi's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte)*. nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlü's-Şeyh. Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008.
- Kahraman, Hüseyin. *Fikhî İhtilâflar ve Hadis: Abdesti Bozup Bozmadığında İhtilâf Edilen Meseleler (Nevâkidü'l-Vudû')*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Kahraman, Hüseyin. *Hadis İlminde Bir Cerh Terimi Olarak İrcâ ve Mürcî Râvîler*. Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- Kalkan Yorulmaz, Nilüfer. *Ehl-i Rey'in Rivayet Anlayışı (İmam Muhammed'in Kitâbu'l-Âsâr'ı Örneği)*. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2018.
- Karacabey, Salih-Gül, Mutlu "Fikhî Hadislerin Rivayet Özellikleri Bağlamında "Velisiz Nikâh Olmaz" Hadisinin Tahrîc ve Tenkid", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2012), 33-48.
- Keveserî, Muhammed Zâhid. *Hüsnu't-tekâdî fî sîreti'l-İmâm Ebî Yûsuf el-Kâdî ve Bülûgu'l-emânî fî sîreti'l-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*. Ammân : Dâru'l-Feth, 2016.
- Koçinkağ, Mansur. *Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâidü'l-behiyye fî teracimi'l-Hanefiyye mea't-Ta'likatü's-seniyye ale'l-Fevâidi'l-behiyye*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Mâlik. *Muvatta'u'l-İmâm Mâlik rivâyetü's-Şeybânî*. thk. Abdülvehhâb Abdüllatif. Kâhire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, 4. Basım, 1994.
- Müslim, *es-Sahîh (Mevsuâtü'l-Hadisi's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte)*. nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlü's-Şeyh (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008).
- Nesâî, *es-Sünen (Mevsuâtü'l-Hadisi's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte)*. nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlü's-Şeyh, Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008.
- Özafşar, Mehmet Emin. *Hadîsi Yeniden Düşünmek: Fikhî Hadîsler Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Otto, 3. Basım, 2015.
- Özşenel, Mehmet. *Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Özşenel, Mehmet. *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Reşîdî, Muhammed Eyyûb. *el-Cem' beyne'l-âsâr mimmâ ittefeka alâ rivâyetihî Ebû Yûsuf el-Kâdî ve Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî an Ebî Hanîfe el-İmâm er-Rabbânî*. Karaçi: Zam Zam Publishers [Zemzem li'n-Neşr], 2005.
- Sa'îd b. Mansûr, Ebû Osmân, *Sünenu Sa'îd b. Mansûr*. thk. Habîburrahmân el-'Azamî, Hind: Dâru's-Selefiyye, 1982.
- Saymerî, el-Hüseyin b. Ali b. Muhammed. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihi*. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 2. Basım, 1985.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*. 30 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Şahin, Sami. *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin Hadis Kültüründeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Şeybânî. *el-Âsâr*. thk. Hâlid el-Avvâd. 2 Cilt. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2. Basım, 2011.

- Şeybânî. *el-Asl*. thk. Mehmet Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şeybânî. *Kitâbu'l-hucce alâ Ehli'l-Medîne*. thk. Mehdî Hasan el-Keylânî el-Kâdirî. 2 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 2006.
- Şeyh, İzzuddîn Hüseyin. *el-İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî : muhaddisen ve fakihen*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru't-Taberî: Câmiu'l-beyân 'an tevili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, 26 Cilt, Cîze: Dâru Hicr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 2001.
- Tirmizî, *es-Sünen (Mevsuâtü'l-Hadisî's-şerîf: el-Kütübü's-Sitte)*. nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlü's-Şeyh. Riyâd: Dâru's-Selâm, 2008.
- Türk, Adem. *Muhammed Şeybânî'nin Muvatta'da Mâlik'e Yönelttiği Tenkidler*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. Basım, 2012.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekeriyâ. *Târîhu İbn Maîn (Rivâyetu'd-Dûrî)*. thk. Nûr Seyf Ahmed Muhammed. 4 Cilt. Mekke: Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1979.
- Yiğit, Metin. *İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2013.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.